

ALİ KUŞÇU

(Mevlânâ Alâeddîn ibn Alî ibn Muhammed Kuşcî, öl.1470)

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

a İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirdi. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden mezun oldu ve burada hazırladığı "İslam Kaynaklarıyla ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Pre -Sokratik Filozoflar" başlıklı teziyle Felsefe Doktoru ünvanını aldı.

1983 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim dalı öğretim üyesi olan Bekir Karlığa, 1993 yılından beri Fesefe ve Din Bilimleri Bölümü başkanıdır. Telif tercüme kırkın üzerinde eseri bulunan Bekir Karlığa bir yıl süreyle Paris'te İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri konusunda araştırmalar yapmış, muhtelif Avrupa ve İslam ülkelerinde konferanslar ve dersler vermiştir. Avrupa Birliği tarafından düzenlenen bir çok akedemik toplantıya Türkiyeyi temsilen davet edilmiş kendisi de değişik uluslar arası toplantılar düzenlemiştir.

Uluğ Bey'in doğancısı Mehmed'in oğlu olduğu için kendisine "Kuşçu" lakabı verilmiş olan ve kısaca "Ali Kuşçu" diye anılan büyük Türk düşünür ve bilgini, Semerkand'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Devrin seçkin bilim adamlarından ders almış, Kâdı zâde-i Rûmî, Uluğ Bey ve Ğiyâsüddîn Çeşîd'in hem öğrencisi, hem de mesai arkadaşı olmuştur. Uluğ Bey'in çevresinde bulunduğu sırada, ona ve Kâdı zâde'ye haber vermeden gizlice Kirmân'a gitmiş, burada Nasîreddîn et-Tûsî'nin öğrencilerinden ders almıştır. Tûsî'nin ünlü "Tecdü'l-Kelâm" isimli eserine şerhini burada kaleme alarak yörenin valisi Ebu Saîd Hân'a takdim etmiştir. Bir süre sonra yeniden Semerkand'e dönen Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in önderliğinde yapılan rasad faaliyetlerinde önemli görevler almış, Kâdı zâde-i Rûmî'nin vefatı üzerine rasadhânenin yönetimini üstlenmiş ve "Zic-i Gürgânî", ya da "Zic-i Uluğ Beg" diye şöhret bulmuş olan ünlü Zic'i tamamlamıştır.

Kâtip Çelebî bu Zic'in hazırlanışı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Şahrûh'un oğlu Muhammed (Uluğ Bey), milletin işini üstlenmenin zihnini dağıttığından ve çalışmaya az zaman ayırmak durumunda kaldığından dolayı mazur sayılırsa da, gücünü; daha çok kemâl yolunun konaklarında yol almaya ve fazilet eserlerini derleyip toparlamaya hasretti. Çalışmasını; ilmî gerçekleri, felsefî incelikleri elde etme ve gök cisimlerini gözlemekle sınırladı. Böylece Tanrı'nın yardımı ona yoldaş oldu da bilimlerin zorlukları zihninde nakışlandı ve gözlem yolunu seçti.

Bu konuda kendisine, Kadı-zâde er-Rûmî diye meşhur olmuş bulunan hocası Selâhaddîn Mûsâ ile Ğiyâsüddîn Çeşîd yardım etti. Bu işe ilk başladığı günlerde Ğiyâsüddîn Çeşîd vefat etti. İş tamamlanmadan önce de Kadı-zâde er-Rûmî dünyadan göçtü. Bunun üzerine Ğiyâsüddîn'in oğlunun da yardımlarıyla genç yaşta bilimlerin çoğunu elde etmiş bulunan Mevlânâ Ali Kuşçu işi tamamladı. Onun aydınlık yıldızlarla ilgili gözlemlerinin hepsini Uluğ Bey eserine kaydetti ve kitabını dört makâle olarak tanzim etti: Tarihlerin bilinmesi konusuna ayrılmış olan birinci makâle, bir giriş ile 5 bâptan ibârettir. Vakitlerin bilinmesi ve her vakitte doğan yıldızlara ayrılmış olan ikinci

makâle, 22 bâptır. Yıldızların konumu ve yörelerine tahsis edilmiş olan üçüncü makâle 13 bâptır. Dördüncü makâle ise yıldızlarla ilgili diğer konulara ayrılmış olup 2 bâptır. Bu, zîçlerin en güzeli ve doğruya en yakın olanıdır. Mîrim diye meşhur olan Mevlânâ Mahmûd ibn Muhammed, 904 yılı Recep ayında "Düstûrü'l-Amel fi Tashîhi'l-Cedvel" adıyla bu esere yazdığı Farsça şerhi Sultan (II.) Bâyezîd'e takdim etmiştir. Ayrıca Mevlânâ Ali Kuşçu da bu esere Farsça bir şerh yazmıştır."

Ğiyâsüddîn Çeşîd el-Kâşî'nin bildirdiğine göre o günlerde Semerkand'da Uluğ Bey'in çevresinde 60-70 civarında bilim adamı Astronomi ve Matematik alanında çalışmalar yapmakta idi. İslam bilim ve düşüncesinin yeniden çiçek açmasını sağlayacak bu çok önemli bilimsel faaliyet ne yazık ki Uluğ Bey'in feci biçimde öldürülmesi üzerine son bulmuştur. Bu olay sonunda Ali Kuşçu hacca gitmeye karar vererek

1450 yılında Semerkand'dan ayrılır. Tebrîz'e geldiğinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan bu değerli bilim adamına büyük itibar göstererek yanında kalmasını ve burada derslerini devam ettirmesini rica eder. Bu teklifi kabul eden Ali Kuşçu, Tebrîz'e yerleşir. Bir müddet sonra Uzun Hasan, onun İslam dünyasını kuşatmış olan ününden yararlanarak Fatih Sultan Mehmed ile aralarındaki ihtilafı çözmek ister ve bu

Resim 1; Ali Kuşçu Hesaptan (Muhammediye) eserini (Fatih'e takdim ederken. (Renkli asl Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi N. 1263 de kayıtlı Numaniyenin Türkçe resimli nüshasıdır.)

Resim 2-3; Ali Kuşçu'nun Fatih'e el yazısıyla takdim ettiği Muhammedye adlı eserin baş sahifesi ile Son sahifesi (müellifin el yazısıyla imzas ve 877/1472 de bitirdiği kayıttır) Ayasofya K. N. 2733)

amaçla onu, İstanbul'a elçi olarak gönderir. Bilim adamlarına hürmeti adet haline getirmiş olan Fatih Sultan Mehmed, Ali Kuşçu'yu, büyük bir saygı ile karşılar ve derin bilgisine hayran kalır. Yeni fethettiği imparatorluğun başkentini İslam dünyasının bilim merkezi haline getirmeyi planlayan bu büyük hükümdâr, ona İstanbul'da kalmasını teklif eder. Ancak Ali Kuşçu bunun o an için uygun olmayacağını, elçilik hizmetini tamamladıktan sonra, dönüp gelebileceğini belirterek İstanbul'dan ayrılır. Tebrîz'e gider ve Uzun Hasan'dan izin alarak İstanbul'a dönmek üzere yola koyulur. Bu durumdan haberdâr olan Fatih Sultan Mehmed, Ali Kuşçu'nun imparatorluk topraklarına girdiği andan itibaren yol boyunca büyük bir iltifatla karşılanmasını ve gittiği her yerde değerli hediyelerle taltif edilmesini ister. Mecdî'nin ifadesiyle: "Mevlânâ Ali Kuşçu, kendü kalem-i rüyine dâhil olduğu gündün, mekarr-i asîl-i cezîl-i saltanat ve müstekarr-i kadîm-i kavîm-i hilâfete gelinceye deyin her konakda bin akçe sarf olunsun deyû fermân eyledi." Üsküdar'a geldiğinde, devrin ünlü bilgini Hocazâde ile birlikte kalabalık bir ulemâ heyeti tarafından karşılanarak doğrudan huzûra kabul edilir.

Fatih, Uzun Hasan'la yaptığı savaşa Ali Kuşçu'yu da beraberinde götürür, dönüşünde onu imparatorluğun üst düzeyde ilmi mevkii sayılan Ayasofya Medresesi müderrisliğine tayin ederek o güne göre son derece yüksek olan yevmiye 2000 akçe maaş tahsis eder. Onun burada verdiği dersleri, Medrese öğrencilerinin yanı sıra hocaların da takip ettiği söylenir. Hatta Ali Kuşçu'nun, Molla Husrev ile birlikte Fâtih'in kurduğu Sahn-ı Semân medreselerinin programını hazırladığı sanılmaktadır. Ayrıca yaptığı öl-

çümler sonucunda İstanbul için önceden belirlenmiş olan 60 derecelik Boylam'ın doğru olmadığını tespit etmiş, gerçek boylamın 59 derece, enlemin de 41 derece 14 dakika değerinde olduğunu belirlemiştir.

Astronomi, Matematik, Felsefe, Kelâm, Usûl-ü Fıkıh, dil ve gramer konularında 15'in üzerinde eseri bulunan Ali Kuşçu'ya, bunlardan ayrı olarak pek çok eser nispet edilmişse de bunların gerçekliği tespit edilememiştir.

Onun yazdığı kesin olan eserleri ve konularını şöylece sıralayabiliriz:

1- Risâle fi'l-Hey'e. Astronomi ile ilgili olarak Farsça kaleme aldığı eser. Molla Perviz tarafından "Mirkâtü's-Semâ" adıyla Türkçe'ye çevrilmiş olan bu esere, Molla Muslihuddin el-Lârî Farsça bir şerh yazmıştır.

2- er-Risâletü'l-Fethiyye. Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan'ı Otlukbeli'nde yenmesi üzerine Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiş olduğu Astronomi ile ilgili Arapça eser. Bu eseri, torunu Mîrim Çelebî ile öğrencisi Sinân Paşa ayrı ayrı şerh etmişlerdir. Kanûnî Sultân Süleymân'ın emri üzerine eser, 1548 yılında Ali İbn Hüseyin tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. 1824 yılında Mühendishâne-i Hümâyûn Baş müderrisi Seyyid Ali Paşa da bu eseri "Mir'âtü'l-âlem" adıyla yeniden Türkçe'ye tercüme etmiştir.

3- Şerh-i Tuhfetü'ş-Şâhiyye. Yine Astronomi konusunda Kutbedîn eş-Şîrâzî'nin "Tuhfetü'ş-Şâhiyye" isimli eserine yazdığı şerh. Her ne kadar kaynaklarda onun böyle bir eserinden söz edilmezse de, bazı el yazma nüshalarda ona ait olduğu kaydedilmektedir.

4- Şerh-i Zîc-i Uluğ Beg. Uluğ Bey'in ünlü Astronomik zîçlerine Farsça kaleme aldığı şerh.

5- Risâle fi'l-Hisâb. Aritmetik ile ilgili olarak Farsça kaleme aldığı bir eser.

6- er-Risâletü'l-Muhammediyye. Bir önceki eserini biraz daha genişleterek Arapça kaleme aldığı ve Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği bu eser de Aritmetik konusundadır.

7- eş-Şerhu'l-Cedîd ale't-Tecrîd. Ünlü bilgin ve filozof Nasîreddîn et-Tûsî'nin "Tecrîdü'l-Kelâm" isimli eserine yazmış olduğu şerh.

8- Hâşiye ale't-Telvîh. Ünlü Hanefî Fıkıh bilginini Sadrû's-Şerîa'nın Usûlü Fıkh'a dair "Tenkîhu'l-Usûl" isimli eserine ünlü bilgin Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin yazmış olduğu şerhin hâşiyesi.

Bunlardan ayrı olarak Adududdîn el-İcî'nin "Vad'iyye" isimli eserine yazdığı şerh ile İbn Hâcib'in "eş-Şâfiye" isimli eserine yazdığı şerh, "Risîle fi Vad'î'l-Müfredât", "Unkûdü'z-Zevâhir", "Fâide li-Tahkiki Lâmi't-Ta'rîf", "Risîle ma ene Kultü", "Risîle fi'l-Hamd" başlığını taşıyan eserleri bulunmaktadır.

Menkibeye göre İstanbul'a gelirken yolda Hocazâde ile rekabet içerisinde bulunan ve küserek Mâverâü'n-Nehir'e geri dönmekte olan ünlü bilgin Ali Tûsî ile karşılaşan Ali Kuşçu'ya, bu tecrübeli bilim adamı İstanbul'da "Köse" lakabıyla tanınan Hocazâde ile iyi geçinmesini tavsiye eder. Nitekim Üsküdar'da onu karşılayan Hocazâde ile birlikte Rumeli yakasına geçerken, kadırgada med ve cezir olayını tartıştıkları gibi, Timur'un huzurunda Seyyid Şerîf el-Cürçânî ile Sa'deddîn et-Teftâzânî arasında cereyan eden ünlü tartışmayı konuşurlar ve bu tartışmada, Hocazâde Cürçânî'yi, Ali Kuşçu da Teftâzânî'yi haklı bulur. Birbirlerine çok ısınan bu iki bilim adamı el ele vererek bir yandan Osmanlı bilim ve düşünce geleneğini tesis etmeye çalışırken diğer yandan da birbirleriyle akrabalık ilişkisi içine girerler. Nitekim Ali Kuşçu, kızını Hocazâde'nin oğluna verir. Kadızâde-i Rûmî'nin oğlu Şemseddîn ile evlenmiş bulunan kızının oğlu (torunu) Kutbeddîn de, Hocazâde'nin kızı ile evlenir ve bu izdivaçtan ünlü bilgin Mîrim Çelebi dünyaya gelir.

Uzun süre Sahn-ı Semân Medresesinde derslerinin sürdüren Ali Kuşçu, 1473'de bu görevinden emekliye ayrılmış ve 15 Şaban 879 (15 Aralık 1474) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Eyup Sultan'da bulunmaktadır.

Torunu Mîrim Çelebî onun için Farsça

yazdığı bir dörtlükte şöyle tarih düşürmüştür:

"Rehnümây-ı ilm Mevlânâ Alî, çün be-sûyi Ravza-i Rıdvân be-reft,

Ez Hicret, heşt sad-u heftâd-u nuh, rûz-i Şenbih, heştüm-i Şa'bân be-reft."

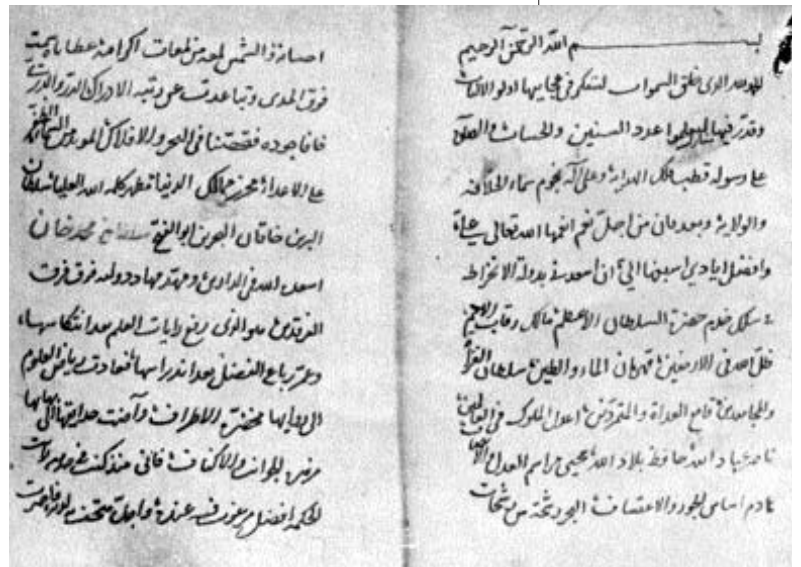
"Bilimin yol göstericisi Mevlânâ Alî, Rıdvân cennetinin bahçelerine doğru yol aldı,

Hicret'in sekiz yüz yetmiş dokuzuncu yılı Şa'bân ayının sekizinci pazartesi günü uğurlandı."

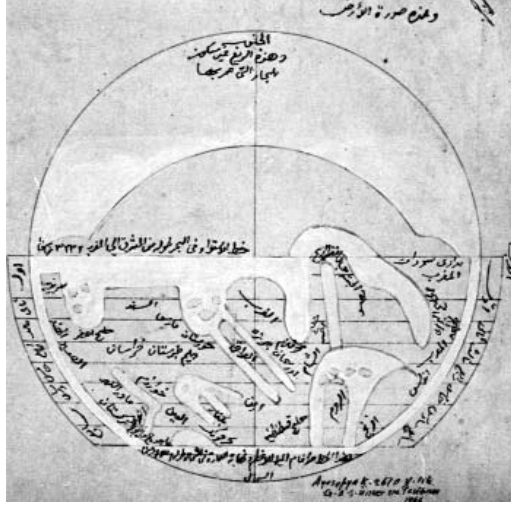
Ali Kuşçu, Astronomi ve Matematik alanındaki çalışmalarının yanı sıra İslâm Felsefesi ile de ilgilenmiştir. Onun felsefi yönü, özellikle büyük bilgin ve filozof Nasîreddîn et-Tûsî'nin "Tecrîdü'l-Kelâm" isimli eserine yazmış olduğu şerhte açığa çıkmaktadır. Altı bölümden oluşan bu eserin birinci bölümü genel felsefe konularına ayrılmıştır. İkinci bölümde cevher ve araz konusu incelenmekte, üçüncü bölümde Tanrı'nın varlığı ve sıfatları, dördüncü bölümde peygamberlik, beşinci bölümde imamet, altıncı bölümde de âhiret konusu ele alınmaktadır.

Bu bölümlenmeden eserin, bir Felsefe kitabı olmaktan çok Kelam kitabı olduğu anlaşılabilir. Bu bakımdan ise de içeriğine bakıldığında felsefe konularının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Nitekim büyük boy 290 sayfa halinde basılmış olan eserin, felsefi konuları inceleyen ilk iki bölümünün, tüm eserin üçte ikisini kapsadığını (209 sayfa) görüyoruz.

Resim 4; Ali Kuşçunun Fatih'e hediye ettiği bizzat kendi hatıyla yazdığı hey'etten Fethiye eserinin baş sayfası. 487/1473 (Ayasofya H. N. 2733)

Reim 5; Ali Kuşçu'nun Risalei Muğniye fil Hey'e eserinde (V.114) dünya haritası (Ayasoya K.N.2670)-

Ali Kuşçu, Osmanlı bilim geleneğinin önemli isimlerinden birisidir. O, İbn Sînâ ve Gazzâlî geleneğinin bir temsilcisi olarak Osmanlı medreselerinde büyük itibar görmüş ve onun geliştirdiği akli ilimler modeli uzun yıllar bu medreselerde takip edilmeye çalışılmıştır. Ne var ki bu model özde yeni olmaktan ziyade, XIII. yüzyılda oluşmuş bulunan paradigmanın küçük değişikliklerle tekrarından ibaretti.

Bilindiği gibi İslam bilim ve düşünce geleneği, XIII. Yüzyıldan itibaren yeni bir içerik kazanarak İbn Sînâ-Gazzâlî ve Sühreverdî düşünceleri doğrultusunda ve bunların karışımından meydana gelen bir bileşim (sentez) halinde şekillenip gelişmiştir. Daha

açık bir ifadeyle, Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf'un karışımından meydana gelen bu sentez, İbn Sînâ-Gazzâlî-Fahreddîn er-Râzî aracılığıyla yeni bir paradigma haline dönüşerek "Müteahhirün ilm-i Kelâm'ı" adıyla yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı düşüncesi, işte bu paradigma üzerine bina edilmiştir. İbn Sînâ-Gazzâlî- Nasîreddîn et-Tûsî aracılığıyla gelişen aynı paradigma, biraz daha farklı şekilde İran ve Mâverâü'n-Nehir bölgesinde egemen olmuş buradan da özellikle Fâtih döneminde İstanbul medreselerine taşınmıştır. Aynı paradigmanın üçüncü bir versiyonu da İbn Sînâ-Sühreverdî-Şehrezûrî aracılığıyla İran ve Mâverâü'n-Nehir bölgesinde egemen olmuş, buradan da Kutbeddîn eş-Şîrâzî ve daha sonra Celâleddîn ed-Devvânî aracılığıyla Osmanlı coğrafyasına taşınmıştır. Bir süre sonra bu paradigmaya Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Sadreddîn el-Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî kanalıyla gelişen vahdet-i vucutçu irfan anlayışı de eklenmiştir.

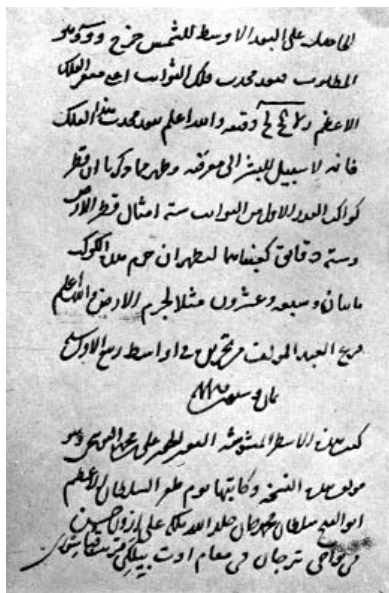
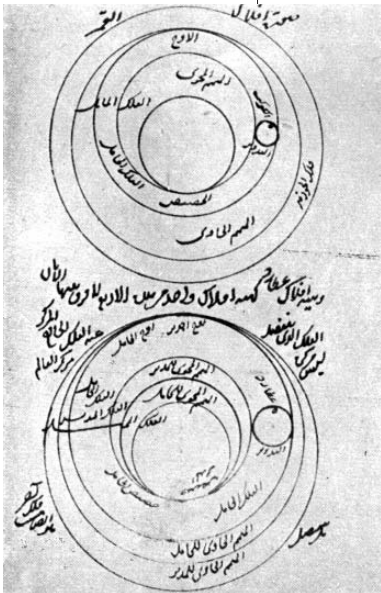
Şimdi bu paradigmanın birinci ve ikinci versiyonlarının Ali Kuşçu'ya kadar olan gelişimlerini izlemeye çalışalım:

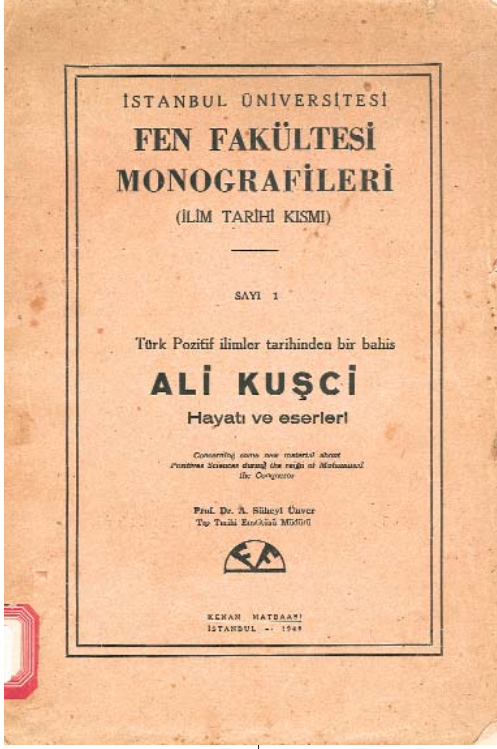
İbn Sînâ'nın, gerçekten Ortaçağ bilim ve düşüncesinin hulâsası sayılan eserlerinin ve fikirlerinin zengin kapsamı, onun çevresinde geniş bir öğrenci kitlesinin halkalanmasına sebep olmuştur. Onun öğrencileri arasında, kendisini aşan, ya da onun düzeyinde insanlar bulmak mümkün değildir. Fakat çeşitli şekillerde onun fikirlerinden yararlanmış olan düşünürlerin daha sonraki yüzyıllarda İslâm bilim ve düşüncesini geliştirip yaygınlaştırdıkları da bir gerçektir.

İbn Sînâ'nın; vefâkâr yardımcısı ve arkadaşı Ebu Ubeyd el-Cüzcânî (öl. ?) başta olmak üzere, İsfahân'lı Ebu Mansûr Huseyn ibn Tâhir ibn Zeyle (öl, 1048) "Eflatun için Aristo ne ise benim için de o, aynıdır" dediği ve kendisi adına "Risâle fi'l-Işk" isimli eserini yazdığı fakih Ebu Abdullah Muhammed ibn Ahmed el-Ma'sûmî (öl. ?) ve Ebu Muhammed eş-Şîrâzî (öl. ?) gibi birçok ünlü öğrencisi bulunmakta ise de onun fikirlerini kendinden sonraki nesillere ulaştıran en bilgili öğrencisi şüphesiz ki Ebu'l-Hasan Behmenyâr İbn Merzubân'dır (öl. 1158). İbn

Reim 6; Ali Kuşçu'nun Fatih'e takdim ettiği Arapça-Farsça eserinde (V.15.b) bizat yaptığı bir şema (Ayasoya K.N.2733)

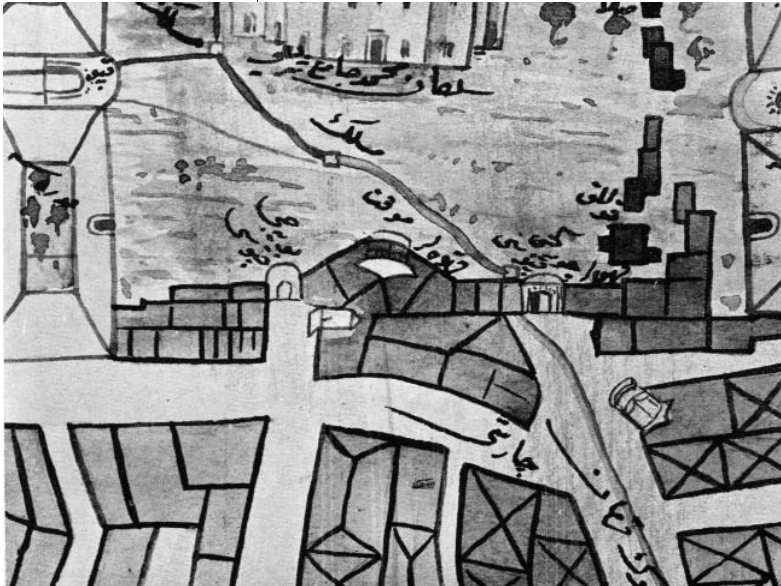
Reim 7; Aynı eserin son sahifesi. Fatih'in hususi kütüphansinden çıkma olan bu eserin 878/1473 tarihinde yazıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 11; Ali Kuşçunun hayatı ve eserlerini anlatan Süheyl Ünver tarafından hazırlanan 1948 tarihli kitabın kapağı. Eserdeki görsel malzemeler Süheyl Ünver'in orijinalına bakarak yaptığı çizimlerdir. Bu tebliğdeki görsel malzemelerin kaynağı da bu kitaptır. (Eyüp Belediye arşivinden)

Resim 12; Fatih Medresesi Muvakkithanesinin yerini gösterir harita detayı (Aşh Türk İslam Eserleri Müzesindedir. N.3338-3339)

ünlü düşünür Gazzâlî, önce Felsefe öğrenmeye çalışmış ve bu amaçla Fârâbî ve İbn Sînâ'nın görüşlerini inceleyerek ilkin, meşhûr "Makâsıdu'l-Felâsife" isimli eserini yazmış, daha sonra da bu fikirleri çürütmek amacıyla ünlü "Tehâfütü'l-Felâsife" isimli eserini kaleme almıştı. Burada Gazzâlî, Aristo felsefesinin İbn Sînâ tarafından sistemleştirilip bölümlenmiş olan ana disiplinlerini birer birer ele alarak değerlendirmiş ve bunların İslâm dini ve düşüncesi bakımından konumunu belir-

lemeye çalışmıştı.

Ne var ki Gazzâlî, İbn Sînâ'nın görüşlerini çürütmeyi amaçlarken, büyük çapta onun görüşlerinin etkisi altında kalmış, hattâ eleştirdiği konuların dışındaki görüşlerinin bir kısmını aynıyla alarak benimsemiştir. Söz gelimi Gazzâlî'nin "Makâsıdu'l-Felâsife" isimli eseri hemen hemen İbn Sînâ'nın "Dânişnâme-i Alâî" isimli eserinin kısa bazı açıklamalar yapılmış Arapça çevirisi gibidir.

Keza "Mi'yâru'l-İlm" isimli eserinde ismini hiç zikr etmeksizin İbn Sînâ'nın "en-Necât" isimli eserinden önemli alıntılar yapmaktadır. Nitekim bu eserin mantıkla ilgili tanımlar bahsi çok küçük yer değiştirmeleriyle İbn Sînâ'nın "Risâle fi'l-Hudûd" isimli eserinden iktibâs edilmiştir. "Mizânü'l-Amel" isimli esirinin ahlâkî erdemlerden bahseden çok uzun bir bölümü de yine bazı paragrafların yer değiştirilmesi ve çok küçük ifâde değişiklikleri ile İbn Sînâ'nın Ahlâk risâlesinden iktibâs edilmiştir. Bu bölüm özet halinde ünlü "İhyâu Ulûmi'd-Dîn" isimli eserinde de yer almaktadır. Aynı şekilde "Meâricü'l-Kuds" isimli eserinde de İbn Sînâ'nın Nefs ile ilgili görüşleri büyük bölümüyle iktibâs edilmektedir. Genellikle bu alıntılar yapılırken ne İbn Sînâ'nın adından söz edilmekte, ne de alman eserinin ismi kaydedilmektedir.

Gazzâlî'nin Tehâfutu'l-Felâsife'deki eleştirileriyle, İbn Rüşd'ün Tehâfutu't-Tehâfut'teki eleştirileri sonunda oldukça törpülenmiş olan İbn Sînâ felsefesi, XIII. asırda Sünnî, İslâm dünyasında Fahreddîn er-Râzî, Şîî İslâm dünyasında ise Nasîreddîn et-Tûsî önderliğinde Sünnî ve Şîî kelâmı içerisinde yeniden şekillenecek modern döneme kadar İslâm dünyasının her iki kesiminde de hâkim fikir sistemi (paradigma) haline gelmiştir.

Bu oluşum, bir yandan İslâm düşüncesi-nin yaklaşık sekiz asırlık seyrini belirlerken, diğer yandan da bu dünyadaki gelişmelerin yönünü tayin etmiştir. Bu oluşumun tarihî seyrini izlerken biz aynı zamanda böyle bir şekil değişikliğine uğramış olan İbn Sînâ felsefesinin tesîrlerini de izleyebiliriz.

Şimdi de bu ikinci paralelin Osmanlı'nın kuruluş günlerine kadar uzanan seyrini izlemeye çalışalım:

Gazzâlî'nin öğrencilerinden; Muhammed ibn Yahyâ (öl. ?), Ebu'l-Kâsım es-Süleymân'ın (öl. ?) hocasıdır. O, Mecdüddîn el-Cîlî'nin (öl. ?), o da Fahreddîn er-Râzî'nin babası Rey şehrinin ünlü hatîbi Ziyâeddîn Ömer'in (öl. ?) hocasıdır. Fahreddîn Ömer er-Râzî (öl. 1210) ise dinî öğrenimini babasından almıştır. Fahreddîn er-Râzî'nin öğrencilerinden Esîrüddîn el-Ebherî (öl. 1265)

Râzî'nin aşağıda tanımlayacağımız modelini sistemleştiren kişidir.

Bu iki paralel çizgi, hem Ebherî'nin, hem de Nasîreddîn et-Tûsî'nin öğrencisi olan Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvîni (öl.1267) ile aynı noktada birleşir ve düğümlenir. Nitekim bir yandan onun iki öğrencisi; Kutbeddîn eş-Şîrâzî (öl.1311) ve Kutbeddîn er-Râzî (1366) bu düşünceyi Mâverâu'n-nehir, İran ve Anadolu'da yaygınlaştırırken, öte yandan el-Kazvîni'nin bir diğer öğrencisi Şemseddîn Muhammed ibn Abdurrahmân el-İsfahânî (öl. 1349) ile Kutbeddîn er-Râzî'nin öğrencilerinden Muhammed İbn Mübârekşâh el-Buhârî (öl.1403 civ.) de aynı fikirleri Mısır Memlûk Devleti bölgesine taşırlar.

Bu paradigmayı, Mübârekşâh el-Buhârî'nin öğrencilerinden, Seyyid Şerîf el-Cürcânî (öl. 413) ile birlikte Kâhire'de Muhammed ibn Mübârekşâh'tan ders almış olan ünlü şâir Ahmedî (öl. 1413), meşhûr hekim Hacı Paşa (öl. 1417), Simavne kadısı oğlu Şeyh Bedreddîn (öl. 1420) ve Molla Fenârî (öl. 1430) Osmanlı ülkesine getirirler. Hekim Hâci Paşa'dan ders alıp Hoca Paşa ünvanıyla meşhûr olan Sinân Paşa (öl. 1486) Tokad'lı Molla Lutfi'nin (öl. 1494) hocasıdır. Ayrıca öğrencisi Molla Lutfi aracılığıyla Ali Kuşçu'dan Astronomi ve Matematik öğrenmiştir. Torunu Mîrim Çelebî de onun öğrencilerindedir. Molla Lutfi ise Şeyhu'l-İslâm Kemâl Paşa-zâde'nin (öl. 1534) hocasıdır. Askerlik mesleğinden ilmiye sınıfına geçmiş olan Kemâl Paşa-zâde Edirne'de Molla Lutfi'den Urmevî'nin "Şerhu'l-Matâli" isimli eseriyle bunun hâşiyelerini okumuştur. Kemâl Paşa-zâde ise başta Şeyhu'l-İslâm Ebüssuûd efendi (öl.1574) ve Hasan ibn Muhammed Şâh el-Fenârî'nin (öl.1566) hocasıdır.

Kezâ Seyyid Şerîf el-Cürcânî (öl. 413); Kâdî-zâde-i Rûmî'nin (öl. 1413), o da ünlü hükümdâr ve bilgin Uluğ Bey'in(öl. 1449) hocasıdır. Yukarda gördüğümüz gibi Kâdî-zâde-i Rûmî ve Uluğ Bey de Ali Kuşçu'nun hocasıdır.

Kısaca Fahreddîn er-Râzî, Gazzâlî'nin eleştirdiği bazı metafizik konuları dışta bırakarak İbn Sînâ felsefesi ile Gazzâlî düşüncesinin birleşiminden oluşan ve Eş'arî akâidiyle uzlaşan yeni bir sentezi gerçekleştirmişti.

Böylece Aristoteles felsefesine dayalı İslâm Meşşâî düşüncesinin temel problemleri "Müteahhirûn" adı verilen son dönem Eş'arî kelâmcılarının ana konuları haline gelmişti. Fahreddîn er-Râzî de Gazzâlî gibi tasavvufa sıcak baktığı için bu entellektüel modelde tasavvuf önemli bir yer işgal ediyordu. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, Sadreddîn el-Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî kanalıyla gelişen vahdet-i vucutçu irfan anlayışı, On yedinci yüzyılda İran'da hızlı gelişen Şîî irfan anlayışıyla da örtüşecektir.

Bu paradigmanın doğuracağı sıkıntılara daha başlangıç halinde iken dikkat çeken ünlü düşünür İbn Rüşd'ün görüşleri halefleri tarafından kâle alınmamıştır. Daha sonra farklı düzeylerde olmak üzere meşhur Selefi düşünür İbn Teymiyye ile büyük tarih felsefecisi İbn Haldûn da bu sıkıntılara dikkat çekmişlerdir.

Resim 13-14; Ali Kuşçunun Eyüp'teki mezarının başucu ve ayakucu taşları. (Eyüp Belediye arşivinden)

